

Felséges flörtök

és nyelvleckék

I. Ferenc József

A TESTVÉRÉT KIVÉGEZTÉK, A FIA ÖNGYILKOS LETT, A FELESÉGÉT MEGGYILKOLTÁK. KÖZBEN MEGÖREGEDETT, MÁR ÖTVEN ÉVE URALKODOTT, DE A JAVA MÉG CSAK EKKOR KÖVETKEZETT, JÖTT A HUSZADIK SZÁZAD. MEG AKARTA BÜNTETNI SZERBIÁT, S LETT BELŐLE VILÁGÉGÉS. KÉSŐBB RÁ AKARTÁK KENNI AZ EGÉSZET, DE TUDJUK, HOGY A FŐKOLOMPOSOK KÖZÖTT OTT VOLTAK A FRANCIA POLITIKAI SPEKULÁNSOK, A CÁRI UDVAR, MEG A NAGY NÉMET BIRODALMI RÉMÁLMOZÓK. MINDEZEK DACÁRA – TERMÉSZETESEN – I. FERENC JÓZSEFNEK IS VOLT IFJÚKORA, MAGOLTA A LECKÉT ÉS LESTE A LÁNYOKAT.

Ha utolsó előtti apostoli királyunkat emlegetjük, többnyire egy kopasz fejű, dús pofaszakállú öregúr jut eszünkbe, mindenki nagypapája a Monarchia idejéből, akinek nevét száz meg százezer baka skandalta, mielőtt hősi halált halt volna valamelyik csatamezőn. És csatamező akadt bőven, hiszen ugyancsak ez a „mindenki nagypapája” volt az egyik felelős személy, aki egy egészen új stílusú vérzivatarral, a világháborúval ismertette meg az emberiséget. Pont ő, egy felséges aktakukac, a birodalom mintahivatalnok, aki hajnalban kelt, korán feküdt, aki mintaszerűen gondját viselte a birodalom sok ezer eléje kerülő ügyiratának; aki Nagyhéten nyilvánosan megmosta a legöregebb bécsi polgárok lábát; aki a magyar koronázási ajándékként kapott pénzt a magyar honvédek menhelyére ajánlotta fel – pont ő, akinek neve egyet jelent a „békebeli” korról, a Monarchia sokat emlegetett álomvilágával. Már-már feledésbe merül – hacsak Arany János A walesi bárdok című verse kapcsán eszünkbe nem juttatják –, hogy ő írta alá a magyar tábornokok – és még sok más honfitársunk – halálos ítéletét, ő volt az, aki nyakunkra hozta a cári csapatokat meg Haynaut. Több mint hat évtizedes uralkodói pályafutása épp úgy bővelkedett

eseményekben, mint magánélete – feltéve, hogy beszélhetünk egyáltalán magánéletéről egy főherceg, trónörökös és uralkodó esetében. Itt most épp ezeket az intimebb és a neveltetését megvilágító pillanatokat szeretnénk felidézni, ha úgy tetszik, egy gyermek és kamasz hétköznapijait, aki történetesen már tizennyolc évesen Európa egyik legnagyobb birodalmának uralkodója lett. Egyik forrásunk Josef Korzer-Cachée, aki az osztrák kastélyok gondnokságának hivatalnokaként sokféle különleges részletet gyűjtött össze Ferenc Józsefről, mindezeket egy kéziratban hagyta hátra, melyet aztán Gabriele Praschl-Bichler vett gondozásba s egészítette ki saját kutatásaival. Ebből született meg a Ferenc József magánélete című kötet, mely igen alaposan kielégítheti kíváncsiságunkat. Az intim visszaemlékezésekből úgy tűnik, hogy Ferenc József tizennégy éves korában vetett szemet először nőre, mégpedig Poroszország királynéja egyik udvarhölgyére. Az ifjú, csinos és eszes Bertha van Marwitz derűs lelkületű teremtség volt, aki a kamasz ifjában nagy érzelmeket keltett, lelkét új, ismeretlen szenvedéllyel kavarta fel, s akivel a heves élmény után két évvel később, Bad Ischlben találkozott újra. Aztán eltelt újabb két

esztendő, s az immár potenciális császárjelölt a Berlinben élő, férjezett Elisabeth Ugartéba, egy született Rochow-Briest lányba szeretett bele. Az asszony nyolc évvel volt idősebb nála, és négy éve volt Josef von Ugarte felesége. 1848 farsangján, a bécsi Kinsky-palotában rendezett bál alkalmával vezette be Ferenc Józsefet a szerelem szentségébe, amiért is megfosztották udvarhölgyi hivatalától, és azonnali hatállyal hazaküldték. Az ifjú szeretőt pedig zergevadászatra rendelték, hogy megszabadítsák a bűnös gondolatoktól. Hamarosan új „gondolatok” borították a feledés homályába a régit – de ez már a decemberi koronázás után történt: az ifjú császár állítólag a Carl Színház szólótáncosnőjével, egy bizonyos Katherina Abellel került meghitt viszonyba. A hölgy nagy titokban többször is felkereste az uralkodót a Hofburgban, az ifjú császár pedig oly gazdagon megjutalmazta, hogy szerelmi szolgáltatásainak árából szép házat építtetett.

Írásunknak nem célja a hosszú uralkodói pályafutás valamennyi románcát sorra venni, kitekintésünk csupán a kezdeti időkre vonatkozik, s ebből a szempontból ide tartozik még, hogy a magyar szabadságharc leverését követő megtorlások idején ismerte és szerette meg Helene Baltazzit, a későbbi Vetsera bárónőt, Vetsera Mária – Ferenc József tragikus sorsú fiának, Rudolf trónörökös szeretőjének – édesanyját. A viszony rövid életűnek bizonyult, ám a hölgy hárommillió végkielégítést kapott. Egy másik szerelmi történetet a császár ellen 1853. február 18-án elkövetett merénnyel áll összefüggésben – írja Cachée nyomán Praschl-Bichler –, ekkor ugyanis a Bécs Lipótvárosában élő, Libényi János nevezetű szabósegéd egy 41,5 cm hosszú, kétélű késsel támadt az uralkodóra. A hivatalos közlemény szerint pusztán arról lett volna szó, hogy a magyar anarchista előkelő volta miatt választotta áldozatául a császárt. Kortársak mértékadó véleménye szerint viszont bosszút kell gyanítani a merénnyel mögött. A császárnak állítólag egy magyar nővel volt szerelmi viszonya, amiért a hölgy egy rokonának kellett „elég-tételt venni”.

Ferenc József hónapokkal a merénnyel előtt – ez még mindig az az időszak, amikor a császár magyarok halálos ítéleteit szentesíti aláírásával – a Práterben tett látogatása során felfigyelt egy bódéja előtt álldogáló lányra, aki hevesen viszonozta a császár érdeklődését. A fiatal teremtés, hogy még jobban magára vonja az uralkodó figyelmét, bemutatót egy szilaj csárdást. A császár tájékoztatást kért a lány kiléte felől, így derült ki, hogy az egyik bódétulajdonos, egy bizonyos Danzingerné unokahúga, akit Libényi Margitnak hívnak, és a magyarországi Csáktornyára való. Kapcsolatuk idején állítólag a császár fizette a lány táncóráit.

Ferenc József császár egyik fivére, Miksa főherceg, a későbbi mexikói császár (aki Rudolf trónörökösöz hasonlóan szintén tragikus véget ért) az idő tájt írt librettót az egyik operához, melynek bemutatását azonban a császár meg akarta akadályozni. Állítólag Miksa főherceg felkereste az ifjú csáktornyai táncosnőt, és vonzó szerepet kínált fel neki az operaelőadásban, ha jobb belátásra bírja császárt. Az operát aztán tényleg bemutatták, a művész nagy tetszést aratott alakításával, és a bemutató napján kinevezték a császári balett tagjává. Művésznevet választott, és Mim Langer álnéven folytatta táncosnői pályafutását. Csáktornyában is híret vették, hogy a Libényi lány a császár babája lett, és nagy felzúdulás támadt a faluban. Fivére, Libényi János könyörgött a lánynak, hogy szakítson a császárral, de szavai süket fülekre találtak, a „becsületében sértett” férfiú elhatározta tehát, hogy a császáron áll bosszút húga vétkéért.

Ma már tudjuk, hogyan hiúsult meg a merénnyel: egy asszony észrevette, hogy kezében késsel egy férfi közeledik a császár felé, felsikoltott, s így a tettesre terelte a figyelmet, akinek kezéből azon nyomban kicsavarták a kést. A rendőrségi kihallgatáson Libényi állítólag bevallotta tettének valódi okát.

A császár persze otthagya szeretőjét, de előbb nagyvonalúan kifizette a táncosnőt és anyját. Azt is rebesgetik, hogy megkegyelmezett volna a merénylőnek, ha a kormány tagjai nem fenyegetőznek azonnali lemondásukkal. Libényit 1853. február 26-án akasztották fel, holttestét az akasztófától harminc lépésre kaparták el.

Talán elég is ennyi a fiatal császár szerelmi ügyeiből, s a „lakájpletykák” budoármilióje után térjünk át a történettudományok mértékletesebb világába, oda, ahol Ferenc József férfitvá válásának egyéb ügyeiről alkothatunk képet. Nagyszerű kalauzunk lesz ebben Angyal Dávid, aki 1937-ben a Magyar Történelmi Társaság felkérésére foglalta kötetbe az ifjú Ferenc Józsefről írt tanulmányait; ezekből idézünk

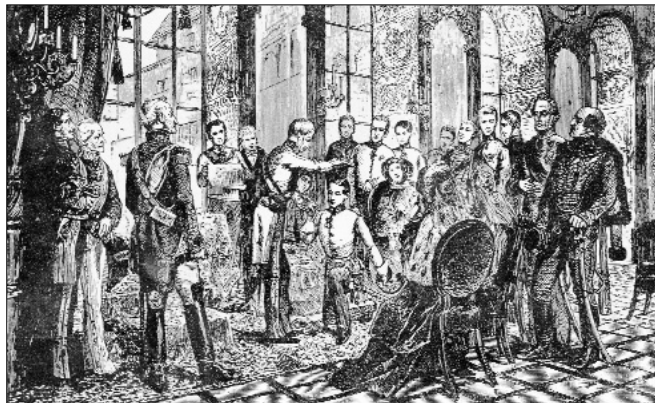
Az ifjú Habsburg példás szorgalommal tanult egészen trónra lépéséig nyelveket, irodalmat, történelmet, természettudományt, technológiát, mennyiség-tant, jogot, államtant – rögzíti a tényeket Angyal Dávid –, de a legnagyobb öröme a katonai neveléshez tartozó ügyességekben és tudományokban telt. Már tanulása kezdetén, hatéves korában, heti két órában katonai gyakorlatok szerepeltek a tanrendjében. Tizenhárom éves kora óta katonai nevelését Hauslab ezredes vezette. Maga az ezredes csak néhány tárgyat tanított, de felügyelt minden a katonai neveléssel kapcsolatos tárgy tanítására. Ferenc József e katonai nevelés által jártassá lett a gyalogság, lovasság és tüzérség szolgálatának szabályaiban,

s nem csupán elméletileg. A gyakorlótéren maga is gyakorolt mint közlegény, azután vezetni tanult minél nagyobb egységeket. Tanult nagy kedvvel mérteni rajzot, helyzetrajzolást, tereptant, háromszögelést; megismerkedett a műszaki csapatok szolgálatának mindenféle ágával, szóval kiképezték mint törzstisztet, de a hadtudományokban való további elmélyülésnek a trónfoglalás véget vetett. Az aprólékos gondosság, mellyel Ferenc József mint uralkodó a katonáinak viselkedését vizsgálta, visszavezethető az ifjú főhercegn gyakorlótéri élményeire. Amit ő akkor örömmel és fáradsággal megtanult, annak alattvalóitól való szigorú megkövetelését kötelességének hitte.

Ily sokféle szellemi és testi megerőltetés nagyon is fárasztó lett volna, ha szórakozások, multságok félbe nem szakítják. Ferenc József boldogító multsága volt már igen kora ifjúságától kezdve a vadászat. Táncolni is szeretett farsang idején s a színházat is kedvelte, ha nem is oly szenvedéllyel, mint atyja. Rajongás a művészetért nem illett az ő kritikára már ifjú korban hajlandó lelkéhez. Mikor 1847 farsangján egész Bécs lelkesedett Jenny Lind énekéért s bánkódott azon, hogy a svéd csalogány végleg búcsúzik Bécstől, a még 16 éves Ferenc József elismeréssel szól ugyan Lind művészetéről, de megjegyzi, hogy a búcsút véglegesnek nem hiszi, mert az egy estére kapott 600 forintnyi honorárium majd visszacsábítja a csalogányt.

Azonban ő maga is fellépett élőképekben, sőt színdarabokban is a rokonság és az udvarhoz tartozó közönség előtt. Talán 14 éves volt, midőn a Zsófia főhercegnő névnapjára rendezett élőképek közt volt egy, mely van Ostadét ábrázolta, amint egy kocsmá falára parasztokat rajzolt, akik a kocsmasztal mellett kockavetéssel és kancsóürítéssel mulatoztak. Van Ostadét Ferenc József bizonyára sikerrel személyesítette meg, mert ő maga is nagyon szeretett szatirikus, humoros zsánerképeket rajzolni a németalföldi festők modorában. 1845-ben a fiatal főhercegek egy Cromwell korából vett francia színdarabot – valószínűen Victor Hugo Cromwell című darabjából bizonyos jeleneteket – adtak elő, hogy francia tudásukat bemutathassák.

1848. február 21-én is szerepelt Ferenc József Kotzebue Zűrzavar című bohózatában gróf Széchenyi Lajosnak, Zsófia főhercegnő udvarmesterének házában, s ő alakította Fritz Harlebuscht, a jólelkű, de vakmerő és furfangos amorózót. Metternichné Zichy Melaniának nem tetszett, hogy abban a zivatarral fenyegető időben épp ezt a darabot adják elő. Talán nemcsak a színmű címét hitte időszerűtlennek, hanem azt is, hogy az udvar ízlése a vészes politikai forrongások idején egy léha bohózattal táplálkozik. De

az udvarhölgyek nagyon dicsérték Ferenc József színpadi művészetét s valószínű, hogy nem pusztán hízelgésből. Voltak Ferenc Józsefnek olyan, már korán jelentkező tulajdonságai, melyek egyaránt hasznosak az emberábrázolás, vagy a kormányzás művészetében. Éles szeme egy pillanat alatt észrevett minden csekélységet az emberek öltözetében vagy magatartásában. A rajz művészeinek vizuális emlékező tehetsége tette azt lehetővé, hogy Ferenc József végigtekintve egy nagyobb csoporton, visszaemlékezett a csoport tagjai öltözetének részleteire is.

Megvetette a hiúságot, alig 13 éves korában írja egy iskolai dolgozatában, hogy ezt az undok vétket komoly edződéssel és szigorú önvizsgálattal kell legyőznünk. Ezt a gondolatot bizonyára másoktól hallotta, de emlékezett rá egész életén át, s a hiúságot mások külső viseletében vagy belső tulajdonságaiban hamar észrevette. Így fejlődött, tanult s szemlélődött a sokféle fogékonysággal és tehetséggel megáldott ifjú főherceg az 1848-as év küszöbéig. Moering, a liberális osztrák katonatiszt mondta Ferenc Józsefről 1847-ben, hogy nagyon sok reményre jogosít, s hogy boldogulásáért „milliók vágyakozó szíve imádkozik”. Tegyük hozzá, hogy nem csupán osztrák milliók, hanem magyarok is, amint az akkor legnépszerűbb magyarnak, Kossuth Lajosnak egy március 3-ai beszédéből tudjuk. „A nép örök – mondta Kossuth –, s öröknek kívánjuk e nép hazáját s öröknek ama dinasztia fényét, melyet uralkodónknak ismerünk. A múlt kor emberei egykét nap után sírba szállanak, de a Habsburg-ház nagyreményű ivadékára, Ferenc József főhercegre, ki első fellépésekor e nemzet szeretetét magáévé tette, egy fényes trónus öröksége vár, mely erejét a szabadságból meríti s melyet ősi fényében megőrizni a bécsi politika szerencsétlen mechanizmusával bajosan lehet.”

Ferenc József hétéves volt, amikor a második elemi iskolai évben heti három és fél órán át magyarul kezdett tanulni. (Ugyanígy tanulta egyébként ifjúkorában az olasz, francia mellett a cseh és a lengyel

nyelvet is.) Már ötéves korában volt egy magyar dajkája, Aczél Mari, akit Döbrentei Gábor ajánlott az udvarhoz. E dajka szoktatta magyar beszédre a kisfiút. Tízéves volt a trónörökös, mikor Nemeskéri Kiss Pál kanonok lett a magyartanára. Kiss magyar nyelvtant írt németek számára, s általában igen gondos és ügyes pedagógus volt. A magyaron kívül a latint és görögöt is tanította. A latin nyelv tanítását felhasználta arra, hogy tanítványával megismertesse a magyar földrajzot és történetet, mert e tárgyak nem voltak fölvéve a tudományok ama tárházába, melyből az ifjú főhercegek szellemét táplálták. Kiss ilyen módon hazafiságra, a magyar önállóság megbecsülésére buzdította tanítványait. A magyar irodalmat is meg akarta kedveltetni velük. Olvastatta A falu jegyzőjét és mint a Széchenyi-család és Széchenyi István politikájának tisztelője, a Politikai programtöredékeket is felhasználta a nyelv tanítására olyformán, hogy a németre fordított szöveget Ferenc Józseffel magyarra fordíttatta. Kiss Pál néha elégedetlen volt tanítványával, neki nem haladt elég gyorsan, különösen sokat kellett küzdenie Kissnek a határozott és határozatlan igeragozás helyes alkalmazásáért. De már 1847 felé meglelégedéssel szól Ferenc József magyar nyelvtudásáról.

Az ifjú főhercegek néha-néha kirándultak birodalmuk távoli területeire is, hogy azt minden részében megismerhessék. 1843. szeptember 13-án például néhány napra Magyarországra utaztak. Ferenc József leírta ezt az utat, kiemelve, hogy mi mindenben különbözik a dunántúli magyar vidék az osztráktól építkezés, tájak, viseletek dolgában. A keszthelyi Festetics-kastélyba éjjel érkeztek, ébredéskor „...fölséges látvány tárult elém - írja -, a Balatont láttam szép partjaival, szőlőhegyeivel, az erdőkkel és falvakkal”. A Balaton világoskék vizében gyönyörködött, azután a Bakonyon átutazva érdekelte a kanászok élete s az ottani rablóvilág. Sümegegen tetszett neki a gyönyörű kilátás a régi várból de hogy itt Kisfaludy Sándort bemutatták neki, azt nem említi leírásában. Ellenben följegyzí, hogy szeptember 17-én Cenken reggeliztek gróf Széchenyi István kastélyában. A második magyarországi útja egy vadászati kirándulás volt a Fertő-tó vidékére. Harmadszor 1847 január közepén, József nádor temetése alkalmából utazott magyar földre. Ezt az útját is megörökítette, méghozzá elég jó magyarsággal. Feljegyzéseiből kiderül, hogy mennyire tetszett neki Pestnek a Dunához közel eső, új városrésze.

Igen nevezetessé vált negyedik magyar utazása, amikor 1847. október 16-án István főherceget beiktatták Pest megye főispáni hivatalába. Eredetileg Albrecht főhercegnek kellett volna utaznia, de öccsének, Frigyesnek hirtelen halála miatt útja el-

maradt; a magyar szónoklás úgy sem lett volna ínyére Albrechtnek. Ferenc József számára a beiktató beszédet gróf Apponyi György és Szögyény-Marich László készítették, olyan szerzők, akik jól tudták, hogy miféle beszédet kíván az alkalom a főhercegtől. Nem is a beszéd tartalma, hanem Ferenc József virágzó ifjúsága, huszártiszti egyenruhája s különösen meglepően szabatos magyar kiejtése hatottak úgy, hogy Toldy Ferenc szerint „mély megindulásunkban gyermekekké válva, a szív remegett, a szemekre öröm harmatja szállt s ezer ajak zsvajva kimondá, hogy e nemzet véghetetlenül tud szeretni”. Maga a főherceg az emlékezetes megyeházi jelenet után nyugodtan, sőt kissé hidegen beszélt a fölleskített magyarokról. Nehezére esett hűvös tárgyilagosságával beleélnie magát a rajongás ilyen vulkanikus kitöréseinek okaiba s nem is akarta szerénytelenül a maga érdemének tulajdonítani a fényes sikert. Nemsokára újra visszatért Magyarországra ötödik útjára, az utolsó rendi országgyűlés megnyitása alkalmából. Ezt az útját szintén megörökítette németül egy barátjához írt levelében, megjegyzi, hogy V. Ferdinándnak néhány magyar szavára milyen határtalan lelkesedés tört ki, olyan jelenet volt ez - mondja -, mely csak Magyarorszában látható. Nekem nem igen tűnt fel, mert egy hasonlót már átéltem Pesten. „De ez a lelkesedés érthető volt, mert a nemzetnek egyik leghőbb vágya teljesült, hiszen 300 év óta V. Ferdinánd volt az első magyar király, aki magyarjaival magyarul beszélt.” Különös szavak - a magyar király magyarjaival! Nem érezzük-e a melegebb érzés áramlatát - teszi fel tanulmányában a kérdést Angyal Dávid -, mely egyszerre ellepte az ifjú nagy úr hűvösen előkelő lelkét? Ha minden annak az államférfiúnak akarata szerint történik, akinek a gyermek trónörökös Cenken vendége volt, s akinek Politikai programtöredékeit a serdülő ifjú Nemeskéri Kiss Pál vezetése alatt olvasta, az a meleg áramlat nem szivárgott volna el s a magyar király együtt maradt volna magyarjaival. De így két évtizednek kellett elmúlnia, míg a szomorú tapasztalatok újra meggyőzték a királyt és magyarjait, hogy együtt kellene haladniuk. És akkor eljött a kiegyezés, a „boldog békeidők” kora, mely végzetesen futott bele az első világháború drámájába. Amikor Ferenc József bakanóták hőségébe öszült, a magyar királyság meg odalett.